

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 27, Αρ. 1 (2006)

Αφιέρωμα: Συγκρουσιακή πολιτική, κοινωνικά κινήματα

Minas Samatas, *Surveillance in Greece: From Anticommunist to Consumer Surveillance* [Η παρακολούθηση στην Ελλάδα: από την αντι-κομμουνιστική στην παρακολούθηση των καταναλωτών], Pella Publishing Co., Νέα Υόρκη 2004, 224 σελ.

Κλεομένης Κουτσούκης, Δημήτρης Ψύλλας

doi: [10.12681/hpsa.14677](https://doi.org/10.12681/hpsa.14677)

Copyright © 2017, Κλεομένης Κουτσούκης, Δημήτρης Ψύλλας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κουτσούκης Κ., & Ψύλλας Δ. (2017). Minas Samatas, *Surveillance in Greece: From Anticommunist to Consumer Surveillance* [Η παρακολούθηση στην Ελλάδα: από την αντι-κομμουνιστική στην παρακολούθηση των καταναλωτών], Pella Publishing Co., Νέα Υόρκη 2004, 224 σελ. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 27(1), 169–173. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14677>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

MINAS SAMATAS, *Surveillance in Greece: From Anticomunist to Consumer Surveillance* [*Η παρακολούθηση στην Ελλάδα: από την αντι-κομμουνιστική στην παρακολούθηση των καταναλωτών*], Pella Publishing Co., Νέα Υόρκη 2004, 224 σελ.

Ο τίτλος του βιβλίου του κοινωνιολόγου Μηνά Σαματά, αναπληρωτή καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, θα μπορούσε να αποδοθεί και ως «*Η παρακολούθηση των πολιτών στην Ελλάδα: από το αντι-κομμουνιστικό στο καταναλωτικό "φακέλωμα"*». Η «παρακολούθηση» [surveillance], το «φακέλωμα» [filling], ο «πανοπτισμός» [panopticism] είναι οι όροι που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας για να αναλύσει ένα ιδιαίτερα επίκαιρο και σημαντικό φαινόμενο της σύγχρονης εποχής που, σύμφωνα με πολλούς αναλυτές, επιφέρει το τέλος της ιδιωτικότητας [privacy]. Πράγματι, ιδιαίτερα στις κοινωνίες του λεγόμενου «πληροφοριακού καπιταλισμού», όπου η πληροφορία και μάλιστα τα προσωπικά δεδομένα είναι πολύτιμο εμπόρευμα, αναπτύσσεται ραγδαία με βάση και τις νέες τεχνολογίες, ένας ηλεκτρονικός πανοπτισμός, η ηλεκτρονική δηλαδή παρακολούθηση του πολίτη από κρατικούς και μη κρατικούς φορείς, για τη συγκέντρωση, επεξεργασία και χρησιμοποίηση προσωπικών τους δεδομένων για διάφορους θεμιτούς και αθέμιτους σκοπούς.

Το βιβλίο του Μηνά Σαματά αναλύει την εξέλιξη στις παρακολουθήσεις των πολιτών στην Ελλάδα από το 1950 έως το 2003, παραδοσιακά από το κράτος στο όνομα της δημόσιας τάξης και ασφάλειας, αλλά και από τον ιδιωτικό τομέα για κέρδος και χειραγώγηση κατά την τελευταία κυρίως δεκαετία. Η ανάλυση στρέφεται γύρω από την ανησυχία και τον εύλογο προβληματισμό για τις αρνητικές συνέπειες των ποικίλων παρακολουθήσεων στην ελευθερία, στα δικαιώματα και, σε τελική ανάλυση, στην αυτονομία του ατόμου και στην ποιότητα της ίδιας της κοινοβουλευτικής μας δημοκρατίας. Γι' αυτό και θα μπορούσαμε να κατατάξουμε το φαινόμενο αυτό –μαζί με άλλα, όπως την πολιτική βία και την πολιτική διαφθορά– στην «παθολογία της πολιτικής», όρο που εισήγαγε για τέτοια φαινόμενα ο καθηγητής του

Χάρβαντ, Carl Friedrich, πριν από μισό σχεδόν αιώνα.

Στις 224 σελίδες του βιβλίου του Σαματά το θέμα των παρακολούθησεων στην Ελλάδα προσεγγίζεται με ακρίβεια, αναλυτική μέθοδο και κριτική διάθεση. Ο συγγραφέας αναφέρεται σε τέσσερις περιόδους πανοπτισμού στη Ελλάδα, οι οποίες αντανakλούν και το μεταβαλλόμενο κοινωνικο-πολιτικό σύστημα ελέγχου, από τη μετεμφυλιακή δηλαδή περίοδο μέχρι και την έναρξη των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας. Αυτές είναι:

α) η περίοδος του καταπιεστικού αντι-κομμουνιστικού πανοπτισμού, μέχρι και το τέλος της στρατιωτικής δικτατορίας (1950-1974)·

β) η περίοδος του μετα-δικτατορικού πολιτικού πανοπτικού ελέγχου (1974-1981)·

γ) η περίοδος του λαϊκίστικου και «μακιαβελικού» πανοπτισμού των ετών 1981-1996, η οποία περιλαμβάνει τόσο την πρώτη (1981-1989) και δεύτερη διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ (1993-1996) όσο και τη νεο-φιλελεύθερη παρένθεση της Νέας Δημοκρατίας, το διάστημα 1989-1993· και

δ) η περίοδος του εκουγχρονιστικού και εξευρωπαϊσμένου πανοπτισμού από το 1996 μέχρι τέλος του 2003, κατά τη διάρκεια της οποίας η Ελλάδα ως πλήρως ενσωματωμένο κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Συνθήκης Σένγκεν, εφαρμόζει το Σύστημα Πληροφοριών Σένγκεν και προετοίμασε τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας.

Κατά την τελευταία αυτή περίοδο, η Ελλάδα από «υπανάπτυκτη κοινωνία παρακολούθησης» εξελίχθηκε σε μια «αναπτυγμένη κοινωνία παρακολούθησης». Σύμφωνα με τον συγγραφέα «αναπτυγμένες κοινωνίες παρακολούθησης» είναι οι δημοκρατικές κοινωνίες οι οποίες: α) έχουν αναπτυγμένη τεχνική δυνατότητα για νόμιμη, θεσμική παρακολούθηση την οποία χρησιμοποιούν για νόμιμους μόνον σκοπούς και 2) έχουν εγκαταστήσει αυστηρούς και αποτελεσματικούς θεσμικούς και νομοθετικούς μηχανισμούς ελέγχου, οι οποίοι διαφυλάσσουν ικανοποιητικά την ιδιωτικότητα και τις ελευθερίες των πολιτών τους. Από την άλλη πλευρά, «υπανάπτυκτες κοινωνίες παρακολούθησης» είναι όσες, ανεξάρτητα από το κοινωνικο-πολιτικό τους σύστημα και την τεχνολογική δυνατότητα παρακολούθησης, χρησιμοποιούν κάθε είδος παρακολούθησης ασύδοτα, κυρίως για μη νόμιμους σκοπούς, χωρίς καμιά ουσιαστική/πραγματική προστασία ή σεβασμό για τις προσωπικές και πολιτικές ελευθερίες των πολιτών τους.

Πώς όμως προστατεύεται ο πολίτης απέναντι στα όσα περιγράφονται;

Ο συγγραφέας θέτει το ζήτημα της ανεπαρκούς νομοθετικής και θεσμικής προστασίας της ιδιωτικότητας στην Ελλάδα στο πέμπτο μέρος του βιβλίου,

όπου εξετάζει και αναλύει τι ισχύει νομοθετικά και θεσμικά για την προστασία της ιδιωτικής ζωής του πολίτη. Έμφαση δίνεται στην Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων –αναφέρεται σε μερικές σημαντικές αποφάσεις της–, καθώς και στην αδυναμία της να ελέγξει τις καθημερινές μαζικές παραβιάσεις της ιδιωτικής ζωής.

Στο έκτο μέρος του βιβλίου, ο συγγραφέας επανέρχεται στη βασική του υπόθεση και, ειδικότερα στο τελευταίο κεφάλαιο (το δέκατο), θέτει το ζήτημα περιορισμού της δημοκρατίας στην Ελλάδα εξαιτίας της πολύπλευρα επεκτεινόμενης παρακολούθησης του πολίτη. Αναφέρεται και στο «παράδοξο της ιδιωτικότητας», στην αντιφατική δηλαδή στάση και συμπεριφορά των περισσότερων ελλήνων πολιτών, οι οποίοι υπό την εμπειρία του αυταρχικού πανοπτισμού στο παρελθόν αντιτίθενται μεν σε κάθε αστυνομικό σύστημα παρακολούθησης ακόμη και για λόγους ασφάλειας και κυκλοφορίας στους δρόμους, είναι όμως πολύ πρόθυμοι να εκχωρήσουν την ιδιωτικότητα τους για καταναλωτικούς σκοπούς.

Τέλος, επιχειρεί μία σύγκριση ανάμεσα στην παραδοσιακή και στη νέα παρακολούθηση στην Ελλάδα, με βάση ποιοτικά –και όχι τεχνολογικά– κριτήρια συγκρίνοντας την πιο χαρακτηριστική παραδοσιακή παρακολούθηση, που ήταν η αντικομμουνιστική και το φακέλωμα των πολιτών με βάση το κριτήριο της εθνοφροσύνης, με τον πλέον χαρακτηριστικό τύπο νέας παρακολούθησης που είναι το φακέλωμα των καταναλωτών, με βάση τις καταναλωτικές τους συνήθειες και την πιστοληπτική τους ικανότητα, έναν τύπο παρακολούθησης που αναπτύχθηκε σημαντικά την τελευταία ιδίως δεκαετία. Υποστηρίζει ότι κάθε τύπος παρακολούθησης, ανεξάρτητα από τη νομιμότητα και τα κίνητρά του, εγείρει πολιτικά και ηθικά ζητήματα, επειδή μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να υπονομεύσει τη δημοκρατία αλλά και την ανθρώπινη αυτονομία. Γι' αυτό και απορρίπτει τη διάκριση σε «πολιτική» και «μη πολιτική παρακολούθηση», θεωρώντας ότι ακόμη και το φακέλωμα που γίνεται στους καταναλωτές μπορεί να έχει σοβαρές πολιτικές συνέπειες πρόσβασης και αποκλεισμού των πολιτών.

Ωστόσο, σε αντίθεση με τις απαισιόδοξες αναλύσεις του Bentham, του Orwell αλλά και του Foucault σχετικά με τον πανοπτικό και παντοδύναμο Big Brother, ο συγγραφέας αφήνει προοπτική αισιοδοξίας και αντίστασης στηριζόμενος στην αρνητική εμπειρία των Ελλήνων από το αντικομμουνιστικό φακέλωμα. Στην Ελλάδα, παρά το ολοκληρωτικό σχεδόν φακέλωμα και την καταπίεση των δικτατοριών, οι πολίτες βρήκαν τον δρόμο προς την ελευθερία και τη δημοκρατία. Παρότι η αντίδραση σήμερα επικεντρώνεται μό-

νο στις αστυνομικές κάμερες, ο συγγραφέας πιστεύει ότι θα υπάρξει και στην Ελλάδα σοβαρή αντίσταση ενάντια και στον πολυπρόσωπο κερδοσκοπικό πανοπτιισμό, όταν οι πολίτες συνειδητοποιήσουν ότι, όπως η αυταρχική κρατική παρακολούθηση στο παρελθόν, σήμερα ακόμη και το ιδιωτικό, καταναλωτικό ή και τραπεζικό φακέλωμα μπορούν να προκαλέσουν νέους σοβαρούς αποκλεισμούς και νέες διακρίσεις όχι μόνο οικονομικές αλλά και κοινωνικο-πολιτικές.

Για το όποιο αναγκαίο, νόμιμο φακέλωμα για θεμιτούς σκοπούς –για παράδειγμα, υγείας και ασφάλειας–, ο συγγραφέας τονίζει την ανάγκη να ενισχυθούν σοβαρά οι δικλίδες ελέγχου και λογοδοσίας όσων συλλέγουν, επεξεργάζονται και εκμεταλλεύονται προσωπικά στοιχεία, μαζί με τη συνεχή επαγρύπνηση των πολιτών για την προστασία τους.

Σχετικά με τη μεθοδολογία της μακροχρόνιας έρευνάς του, ενώ ο συγγραφέας χρησιμοποιεί επιτυχώς την κοινωνικο-πολιτική ανάλυση με ιστορικές αναφορές και συγκρίσεις, από τη βενιζελική καθιέρωση του «ιδιώνυμου» έως τους τελευταίους αντιτρομοκρατικούς νόμους, δεν εξηγεί πώς καταλήγει σε ορισμένα συμπεράσματα αναφορικά με τις διαφορετικές στάσεις και αντιλήψεις των παλαιότερων γενεών τις οποίες θεωρεί ευαισθητοποιημένες εναντίον των παρακολουθήσεων και φακελωμάτων από κρατικούς και μόνο φορείς, αλλά όχι και από ιδιωτικούς, πιστωτικούς, καταναλωτικούς, ιατρικούς κ.λπ. Επίσης, δεν εξηγεί τη μέθοδο που ακολούθησε για να καταλήξει ότι η σημερινή νεολαία είναι γενικά αδιάφορη ή αγνοεί και δεν παίρνει μέτρα για την προστασία της ιδιωτικής της ζωής, θέματα που διερευνώνται εμπειρικά σε άλλες χώρες.

Ο Μηνάς Σαματάς έχει εξηγήσει –σε πρόσφατη δημοσίευσή του στο ειδικό διεθνές περιοδικό *Surveillance and Society*– τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει όποιος κάνει έρευνα για τα θέματα αυτά σε «μετα-αυταρχικές κοινωνίες» όπως στην Ελλάδα, όπου συνήθως κυριαρχεί η κληρονομιά της «αυταρχικής κουλτούρας παρακολουθήσεων» που συντηρεί μια δυοπιστία για κάθε είδος παρακολούθησης, ακόμη και όταν αυτή γίνεται για θεμιτούς και νόμιμους σκοπούς. Εκεί επεξηγεί και τη μεθοδολογία των άτυπων και σε βάθος συζητήσεων με αντιπροσωπευτικά άτομα και εστιασμένες ομάδες που έχει εφαρμόσει· θα ήταν λοιπόν χρήσιμο, σε μελλοντική έκδοση του βιβλίου στα ελληνικά, να συμπεριλάβει τις μεθοδολογικές αυτές επεξηγήσεις του.

Το βιβλίο είναι γραμμένο προφανώς για διεθνές αναγνωστικό κοινό, το οποίο δεν υποχρεούται να γνωρίζει λεπτομέρειες για την Ελλάδα και τους θεμούς της. Γι' αυτό και σε ορισμένα σημεία είναι περισσότερο του δέοντος

αναλυτικό. Επίσης αρκετές υποσημειώσεις, όπως, για παράδειγμα, εκείνες που αναφέρονται στο έργο της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων θα μπορούσαν να ήταν πολύ πιο συνοπτικές.

Συμπερασματικά το βιβλίο του Σαματά μπορεί να εκτιμηθεί ως μια σοβαρή, ισορροπημένη, άρτια τεκμηριωμένη και επίπονη προσπάθεια ανάλυσης του πανοπτικού φαινομένου στη σύγχρονη Ελλάδα η οποία, επίσης, κρούει τον κώδωνα του κινδύνου για την παραβίαση των ατομικών και δημοκρατικών δικαιωμάτων. Η μελέτη αυτή έρχεται σε κατάλληλη χρονική στιγμή, όταν λόγω και του «πολέμου εναντίον της τρομοκρατίας» οι παρακολουθήσεις κάθε τύπου νομιμοποιούνται και γενικεύονται παντού. Σε αντίθεση με τις παλαιές δικτατορίες κάθε απόχρωσης, όπου η καταπίεση και οι διακρίσεις ήταν ευδιάκριτες και καταδικαστέες, σήμερα η τάση ολοκληρωτισμού κάθε εξουσίας με τις νέες πανοπτικές τεχνολογίες ελέγχου και χειραγώγησης είναι δυσδιάκριτη ενώ επιτυγχάνεται εύκολα η νομιμοποίηση του περιορισμού της δημοκρατίας και των ελευθεριών –σε αυτό το πλαίσιο το βιβλίο που παρουσιάσαμε είναι δύο φορές πιο χρήσιμο και αξιοπρόσεκτο. Είναι γραμμένο και επιμελημένο βέβαια για ακαδημαϊκό κυρίως κοινό και χρησιμοποιεί ειδική ορολογία από τη διεθνή βιβλιογραφία. Ελπίζουμε ότι στην ελληνική του μετάφραση θα απευθύνεται περισσότερο στον μέσο έλληνα πολίτη. Έτσι πιστεύουμε ότι θα συμβάλει και στον απώτερο στόχο του, να συνειδητοποιήσουν δηλαδή οι πολίτες την καθημερινή παραβίαση και εκμετάλλευση της ιδιωτικότητάς τους, όχι μόνο από το κράτος αλλά από πληθώρα παραβατών, ώστε να αγωνιστούν για την προστασία της ιδιωτικής τους ζωής καθώς και τον πληροφοριακό και συνολικό αυτοκαθορισμό τους.

ΚΛΕΟΜΕΝΗΣ ΚΟΥΤΣΟΥΚΗΣ - ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΨΥΛΛΑΣ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Α. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΣΤΕΡΗΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, ΣΩΤΗΡΗΣ ΡΟΥΣΣΟΣ, ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΣΚΛΙΑΣ, *Ο Τρίτος Κόσμος. Πολιτική, κοινωνία, οικονομία, διεθνείς σχέσεις*, εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα 2005, 357 σελ.

Ο Τρίτος Κόσμος είναι σχεδόν όλος ο κόσμος: οι περισσότεροι άνθρωποι ζουν και πεθαίνουν «εκεί», τα περισσότερα κράτη ασκούν «εκεί» την εξουσία τους, σε εκείνες τις χώρες εντοπίζονται οι κύριες πλουτοπαραγωγικές πηγές του πλανήτη. Και όμως, ο Τρίτος Κόσμος, αυτή η «αφανής υπερδύναμη», είναι υποταγμένος. Υποταγμένος πρώτα απ' όλα στις φοβικές μας προκαταλή-